

Stalking a jeho forenzno-psychiatrické posudzovanie

MUDr. Ľubomíra Izáková, PhD.¹, MUDr. Ivan André, PhD.¹, PhDr. Martin Gronský, PhD.²

¹Psychiatrická klinika LF UK a UNB, Bratislava

²Akadémia policajného zboru, Bratislava

Autori v článku ponúkajú prehľad súčasného stavu problematiky stalkingu, t. j. nebezpečného prenasledovania ako nového trestného činu na Slovensku. Venujú sa charakteristikám stalkerov (prenasledovateľov), obetí a ich vzájomnej interakcie. Dokumentujú princípy forenzno-psychiatrického posudzovania stalkerov ako páchatelov trestnej činnosti. V závere ponúkajú možnosti terapeutického ovplyvnenia stalkerov, ktorí trpia psychickými poruchami a prehľad anti-stalkingových stratégií.

Kľúčové slová: stalking, nebezpečné prenasledovanie, forenzno-psychiatrické posudzovanie.

Stalking and its forensic-psychiatric assessment

The authors provide an overview of the current state of stalking, i. e. dangerous persecution as a new crime in Slovakia. They describe the characteristics of stalkers (persecutors), victims and their interaction. They also document principles of forensic psychiatric assessment of stalkers as crime offenders. In conclusion, they offer the therapeutic possibilities for stalkers who suffer from mental disorders and the overview of anti-stalking strategies.

Key words: stalking, dangerous persecution, forensic psychiatric assessment.

Psychiatr. prax; 2015; 16(1): 10–12

Úvod

Ako stalking, t. j. nebezpečné prenasledovanie, sa v minulosti označovali situácie, keď dochádzalo k prenasledovaniu celebrit fanúšikmi trpiacimi psychickými poruchami. Postupne sa však tento termín rozšíril. Hoci dodnes nemá jednotnú definíciu, možno ho charakterizovať ako systematické excesívne obťažovanie inej osoby prejavmi nežiaducej pozornosti podmienenej obdivom, nenávisťou či pomstou (Čírtková, 2008). Vo forenznej psychológii je považovaný za špecifický variant agresie. Vedie k závažnému zníženiu kvality života obeť. Odhaduje sa, že touto nežiaducou a obťažujúcou pozornosťou, v závislosti od použitej metodológie a definície, trpelo v priebehu svojho života 17–30% žien a 4–12% mužov západných krajín (Pathé a Meloy, 2013). Niektoré profesionálne skupiny sú pre stalking vulnerejšie. V odbornej literatúre možno nájsť viacero kazuistík a menej rozsiahlych štúdií o prenasledovaní ľudí pracujúcich v oblasti duševného zdravia, medzi nimi psychiatrov a psychológov.

Hoci stalking ako výsledok rôznych motívácií a psychopatologických stavov priťahuje záujem psychiatrov a psychológov už pomerne dlho, odborná pozornosť s prepojením na trestné právo sa mu začala venovať najmä od začiatku 20. storočia. Odštartovalo ju množstvo prípadov, ktoré sa z psychiatrickej starostlivosti dostali do súdnych siení. V polovici 90. rokov sa v USA, Austrálii a vo Veľkej Británii prijali prvé tzv. anti-stalkingové zákony. Nasledovali ich ostatné európske krajiny. Na Slovensku je „nebezpečné prenasledovanie“ trest-

ným činom zakotveným v § 360 ods. a) Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. od roku 2011. Sankcia za tento trestný čin dosahuje jeden rok odňatia slobody, respektíve šesť mesiacov až tri roky v prípade, ak je trestný čin spáchaný na chránenej osobe, závažnejším spôsobom konania, z osobitného motívu alebo verejne. Tento trestný čin disponuje zároveň výnimkou zo zásady oficiality, upravenej v § 211 ods. 1 Trestného poriadku, ktorá vyžaduje od poškodeného súhlas so začatím, respektíve pokračovaním v trestnom stíhaní.

Fázy stalkingu

Pri stalkingu prichádza k interakcii stalkera (prenasledovateľa) a obeť, ktorá typicky prebieha v niekoľkých fázach (Čírtková, 2008). V prvej fáze sa najčastejšie objavujú pokusy zo strany prenasledovateľa nadviazať kontakt s obeťou pomocou rôznych komunikačných prostriedkov. V dnešnom období sa ich ponúka pestrá škála, kde okrem telefónu dominuje internet. Stalker s obľubou využívajú ľahko dostupné a finančne nenároč- né sociálne siete (tzv. cyberstalking). V druhej fáze stalker začína vyhľadávať fyzickú blízkosť obeť. Sleduje ju na miestach, kde sa pravidelne vyskytuje. Stretnutia si často aj dokumentuje formou videozáznamu alebo fotografovaním. Objavuje sa aj fenomén „stalking by proxy“, keď stalker do prenasledovania zapája ďalšie osoby z okolia obeť. Pred nimi sa sám stavia do polohy obeť, aby si ich získal na svoju stranu a presvedčil ich o svojich dobrých úmysloch s obeťou. Manipulácia smeruje k cieľu zvýšiť tlak na obeť,

aby sa nebránila stretnutiu so stalkerom. Ďalšiu fázu stalkingu charakterizuje rastúci psychický nátlak zo strany prenasledovateľa. Môže mať formu vyhrožovania, zastrašovania, osočovania či zverejňovania súkromia obeť. Známe sú prípady, keď si prenasledovateľ objednával menom obeť rôzne služby alebo veci, zverejnil jej telefónne číslo a adresu v inzerátoch erotických služieb, ničil majetok obeť. Niektorí prenasledovatelia sú schopní vniknúť do bytu obeť a odniesť si odtiaľ suveníry v podobe spodnej bielizny, fotografie alebo iných osobných vecí. Poslednú, najviac nebezpečnú fázu predstavuje fyzické násilie. Zahŕňa rôzne menej závažné delikty, ako je klopanie či kopanie do dverí, ale aj tie najzávažnejšie činy. Z praxe sú známe prípady, keď prenasledovanie skončilo smrťou alebo zabitím obeť. V USA sa odhadovalo, že asi 1/4 prípadov stalkingu kulminuje až do použitia závažného násillia (Kamphuis a Emmelkamp, 1999).

Stalking máva rozličnú dĺžku (Purcel et al., 2004). Častejšia a menej riziková forma sa ukončí spravidla do 2 týždňov. Dlhšie epizódy však zvyknú pretrvávajúť aj mesiace alebo roky, čo pre obeť znamená vyššie riziko závažnejšieho poškodenia (Tjaden a Thoennes, 1997).

Typológia stalkerov

Psychopatologicky tvoria stalkerí heterogénnu skupinu. Pre klinickú prax a posúdenie rizík sa ako užitočná a prehľadná javí typológia stalkerov podľa Mullena et al. (1999), ktorá vychádza z empirického výskumu.

Odmietnutý stalker vníma ako obeť sám seba. Motívom jeho prenasledovania bývajú nielen deklarovaná láska, ale aj pomsta alebo narcizmus. Konanie stalkera smeruje k obnove svojho jedinečného a nenahraditeľného vzťahu s obeťou. Striedajú sa u neho pocity lásky a nenávisti voči obeť. Svoje správanie si vysvetľuje ako reakciu na provokácie zo strany obeť. Pri tomto type stalkingu sa často vyskytuje domáce násilie.

Stalker-uctievač sa snaží nadviazať intímny vzťah s obeťou, ktorú si idealizuje. Obeťou môže byť blízky človek alebo cudzia osoba (virtuálna láska). Striedajú sa u neho pocity lásky a nenávisti voči sebe samému. Odmietnutie neprijíma, naopak, realitu prekrúca, hľadá a nachádza dôkazy o láske zo strany obeť. V prípade, ak si náhle uvedomí skutočný stav, stúpa riziko agresívneho správania voči obeť.

Neobratný nápadník sa snaží vyrovnáť s vlastnou frustráciou z nekvalitných interpersonálnych vzťahov a zo sociálnej neobratnosti. Má nízke sebedovetie a obeť mu slúži ako prostriedok na jeho posilnenie. Správa sa k nej arogantne, majetnícky, bez empatie. Keďže mu ide v prvom rade o seba, ľahko mení obeť.

Ublížený útočník chápe obeť ako prostriedok na naplnenie túžby po pomste. Vyberá si ju náhodne, avšak na základe určitej podobnosti s osobou, ktorá pre neho predstavuje problém. Pôžitok mu prináša samotné prenasledovanie, preto býva dobre premyslené a často veľmi zákerké. Predstavuje pre neho odplatu za prežitú krivdu.

Sexuálny útočník je zriedkavým typom stalkera, ktorého hlavným motívom je túžba po sexuálnom uspokojení. Prenasledovanie býva tajné a trvá kratšie ako pri ostatných typoch stalkingu. Častá je sexuálna agresia. Anonymita zvyšuje pôžitok stalkera z uskutočneného útoku. Väčšinou ide o samotárskeho muža trpiaceho sexuálnou deviáciou.

Psychopatologická charakteristika stalkerov a ich forenzo-psychiatrické posudzovanie

V prípadoch, keď ide o premyslenú činnosť, ktorej motív je uvedomovaný, stalking páchajú najmä jedinci s poruchami osobnosti (Kamphius a Emmelkamp, 2000). Najčastejšie ide o osobnosti s disociálnymi, paranoidnými, narcistickými, schizoidnými, obsedantnými či emočne nestabilnými charakteristikami. Pri forenzo-psychiatrickom posudzovaní týchto páchatelov sa vychádza z predpokladu, že jedinec s poruchou osobnosti má svoj poznávací aparát neporušený a je schopný usúdiť, že čin nezodpovedá sociálnym

a etickým normám. Aj základné mechanizmy regulácie správania sú pri poruchách osobnosti zachované, preto nie je dôvod na priznanie podstatne zníženej schopnosti ovládať konanie. Nepodstatné zníženie možno akceptovať, ak čin súvisí s emočne silne nabitým presvedčením. Potrebne si je však uvedomiť, že aj jedinec s poruchou osobnosti môže duševne ochorieť. Treba preto vždy prihliadať na individuálne okolnosti prípadu (André, Izáková et al., 2014).

U stalkerov trpiacich sexuálnou deviáciou smeruje ich prenasledovanie k cieľu uspokojiť vlastné deviantné sexuálne túžby. Pri forenznom posudzovaní je dôležité, že sexuálna deviácia nemení schopnosť rozpoznať povahu svojho konania. Hoci je schopnosť ovládať deviantné pohnútky rovnaká ako schopnosť ovládať „normálne“ sexuálne pohnútky, vo forenzo-psychiatrickej praxi existuje konvencia, že ak sa potvrdí deviácia v pravom slova zmysle, priznáva sa posudzovanému podstatne zníženie ovládacej schopnosti. Znalci teda poskytujú súdu podklady na konštatovanie stavu zmenšenej pričítanosti. Týmto spôsobom sa umožní posudzovanému páchatelovi so sexuálnou deviáciou absolvovať ochrannú sexuologickú liečbu (André, Izáková et al., 2014).

Iná situácia sa vyskytuje u stalkerov, ktorí trpia na niektorú zo spektra psychotických porúch, v rámci ktorých býva najčastejšou motiváciou ich správania erotomanický blud. Ak je trestný čin spáchaný počas akútneho ataku psychoticko-nej poruchy a je chorobne motivovaný, pri forenzo-psychiatrickom posudzovaní sa spravidla priznáva páchatelovi vymiznutie rozpoznávacích a ovládacích schopností (André, Izáková et al., 2014). Podobne sa motivácia chápe v remisii s chronickými príznakmi, a to aj vtedy, keď sú len diskkrétne vyjadrené, pretože je jednoznačne preukázané, že osobnosť páchatela je zmenená psychotickým procesom. U týchto páchatelov je potrebná ochranná psychiatrická liečba, väčšinou ústavnou formou, ktorá okrem liečebného ovplyvnenia stavu vedie aj k prerušeniu kontaktu medzi stalkerom a obeťou.

Väčšinou krátkodobu sa stalking môže objaviť ako reakcia na prežitý závažný životný stres (najčastejšie rozchod/rozvod) aj u osôb, ktoré netrpia žiadnou diagnostikovatelnou psychickou poruchou.

Obet' stalkingu

Obeťou stalkingu sa môže stať ktokoľvek, t. j. jednotlivec alebo skupina ľudí, nezávisle od veku, pohlavia, sociálneho postavenia, kultúrneho zázemia, vzhľadu či sexuálnej orientácie (Čírtková, 2008). Obeťou sa stáva vtedy, keď správanie prenasledovateľa vyhodnotí ako subjektív-

ne obťažujúce či ohrozujúce. Potrebne je však upozorniť na skutočnosť, že subjektívny strach jedinca nemusí vždy znamenať objektívnu vinu páchatela. Medzi nevhodným a trestným správaním totiž existuje tenká a nejednoznačná hranica (Mullen et al., 1999).

Stať sa obeťou stalkingu je vysoko stresujúca situácia, pri ktorej sa kumulujú negatívne pocity nielen zo samotného prenasledovania, straty súkromia, ale aj z nepochopenia okolia. V dôsledku uvedeného sa objavujú pocity bezmocnosti, sebaobviňovanie, často sa rozvíjajú psychoreaktívne úzkostno-depresívne stavy alebo psychosomatické poruchy. Niekedy, najmä pri dlhšie trvajúcim prenasledovaním, sa diagnostikuje posttraumatická stresová porucha (Holzworth-Munroe et al., 1998). Stalking má významný nepriaznivý vplyv aj na sociálny a profesionálny život obeť. Vedie k sociálnej izolácii, zmene práce, sťahovaniu.

Stalking v rámci forenzného posudzovania páchatelov trestných činov nebezpečného prenasledovania dokumentujeme na dvoch krátkych kazuistikách.

Kazuistika 1

Znalecky bol vyšetrený 39-ročný muž, ktorý bol obvinený z nebezpečného prenasledovania. Obvinený posledné 3 roky prenasledoval poškodenú. Nepretržite ju obťažoval a oslovoval prostredníctvom telefonátov, sms správ a emailov, vyhrážal sa, že ju „zabije aj s jej nabíjakom“ a zabije aj policajtov, ktorí ho vyšetrujú. Neustále chodieval pred dom poškodenej, vyzváňal jej na zvonček, že chce vidieť ju aj jej deti.

Znalci zistili, že vyšetovaný pochádza z usporiadanej rodiny bez neuropsychiatrickej anamnézy. Má vysokoškolské vzdelanie, dlho pracoval v stavebníctve ako živnostník. Posledné dva roky je väčšinu času nezamestnaný, privyrábal si len príležitostnými brigádami. Je slobodný a bezdetný, býva v podnájme. Po telesnej stránke trpí na zvýšený krvný tlak. V minulosti prekonal ľahký otras mozgu. Jednorázovo vyhľadal ambulatného psychiatra kvôli depresii. Lieky užíval len krátkodobu. Uvedol, že v súčasnosti žiadne psychofarmaká neužíva, ale plánuje kvôli depresii a úzkosti znovu psychiatra navštíviť. Trestne stíhaný zatiaľ nebol. Osobnostne sa hodnotil ako citlivý a zraniteľný, trémista, „lúzer“, bez šance niečo dosiahnuť.

Ku trestnému skutku uviedol, že s poškodenou sa pozná od študentských čias, poznal aj jej manžela, chodil k nim, pomáhal jej v pracovných veciach. Ona mu opakovane naznačovala, keď sa rozvádzala, že to bude on, ktorý sa o ňu a jej deti postará. Zaujímal sa o ňu, ľúbil ju aj jej deti.

Situácia sa otočila, ona sa zmenila. Všetko robil len preto, že ju strašne ľúbil, ľúbi ju aj teraz. Nemyslí si, že by jej nejako ubližoval.

Pri znelekom vyšetrení obvinený vystupoval dezintegrovaný, bol napätý a iritabilný. Odpovede boli vyhybavé, viacznačné, emočne nebol dobre komponovaný, miestami bolo badať diskkrétne neadekvátnosti v afektívnom prejave, neprirodzenú štylizovanosť prejavov. Počas vyšetrenia sa odkrývala porucha myslenia vyšetrovaného, po formálnej stránke narušená usporiadanosť, zabiehavosť myslenia, po obsahovej stránke dominovala paranoidita difúzneho charakteru a zreteľný bol vývoj paranoidného (erotomanického) bludu. Depresívny syndróm sa javil ako sekundárny, podmienený bludným vývojom a reálnou životnou situáciou obvineného. Zameranie proti polícii bolo tiež druhotné, súviselo s angažovaním sa polície v danej veci. Správanie vyšetrovaného bolo podmienené poruchami myslenia, prítomné boli stenické až agresívne prvky. K stavu a trestnému skutku bol nekritický, prítomné boli racionalizačné tendencie (problém zvaloval na depresiu a celkové sociálne zlyhanie).

Z diagnostického hľadiska znalci konštatovali u obvineného prítomnosť paranoidnej psychózy. Presné diagnostické zatriedenie nebolo v rámci znaleckého vyšetrenia úplne jednoznačné, uvažovali o trvalej poruche s bludmi, ktorá sa jasne formovala v priebehu predmetného trestného skutku. Mala pozvoľný, chronický charakter. Podmienila vymiznutie rozpoznávacích, ako aj ovládacích schopností obvineného. Znalci odporučili súdu uložiť mu ochranné ústavné liečenie.

Kazuistika 2

Znalecky bola vyšetrená 36-ročná žena, ktorá bola obvinená z nebezpečného prenasledovania. Posledné 3 roky prenasledovala svojho bývalého partnera, napriek jeho nesúhlasu vyhľadávala jeho blízkosť, kontaktovala ho telefonicky ako i prostredníctvom internetu. Poškodený sa vyjadril, že už v priebehu ich vzťahu zaznamenal mnohé problémy, nakoľko je obvinená impulzívna, konfliktná a agresívna, čo sa prejavovalo najmä žiarlivosťou a obviňovaním poškodeného, že ju podvádza, viackrát ho vyhodila z bytu a raz dokonca povyhádzovala jeho veci z okna. Vyvolávala jeho kamarátom, kde sa nachádza. Chodila mu do telefónu a počítača, v jeho mene odpisovala na jeho maily. Obťažovala klientov poškodeného. Odišiel od nej, keď mal ich syn tri mesiace. Od toho obdobia sa jej obťažovanie zintenzívnilo, požadovala od neho, aby sa vrátil, volala všetkým známym. Poškodený sa dokonca kvôli jej správaniu presťahoval, ale vypá-

trala, kde býva, prišla pred jeho dom a vykrikovala tam vulgarizmy.

Znalci zistili, že obvinená je slobodná, zo vzťahu s poškodeným má 4-ročného syna, ktorý je zverený do jej starostlivosti. Má stredoškolské vzdelanie, pracovala v administratíve, v čase vyšetrenia bola na predĺženej materskej dovolenke. Žila sama so synom, bez partnera. Po telesnej stránke mala problémy s bedrovými kĺbmi a so zrakom, ale neužívala žiadne lieky. Psychiatricky sa nikdy neliečila. Z pohľadu spisovej dokumentácie bola k predmetnej trestnej veci nekritická, svoje správanie interpretovala len zo svojho pohľadu.

Pri znelekom vyšetrení obvinená spolupracovala, spontánne rozoberala svoj problém, obhajovala svoju pozíciu. Závažnejšie psychopatologické zmeny z prierezového hľadiska znalci nepozorovali, jej psychika imponovala ako plne integrovaná. Z dlhodobého hľadiska však zistili jednoznačné znaky reaktívneho vývoja stenicko-expanzívnych postojov obvinenej voči jej bývalému partnerovi a jeho okoliu. K psychickému prežívaniu danej situácie bola nekritická, pozorovaná bola aj snaha disimulovať vnútorné citové a rozumové postoje. Vyšetrená evidentne nevládala odchod svojho partnera, ocitla sa v ťažkej životnej situácii sama so synom. So situáciou sa nedokázala adekvátne vyrovnáť. Uvedený reaktívny vývoj sa u vyšetrovanej rozvinul na báze jej premorbídnej osobnosti, ktorú znalci hodnotili v zmysle zmiešanej poruchy osobnosti s emočne nestabilnými, impulzívnymi a paranoidnými črtami.

V čase páchania trestnej činnosti bola teda schopnosť obvinenej rozpoznať nebezpečenstvo svojho konania a ovládať sa v predmetných situáciách v dôsledku opísaného reaktívneho vývoja podstatne znížená. Znalci jej odporučili ochrannú psychiatrickú liečbu ambulantnou formou.

Záver

Stalking predstavuje aj v našich podmienkach aktuálnu tému, ktorá je napriek vysokému riziku jeho závažných dôsledkov často podceňovaná a nie je jej venovaná dostatočná pozornosť. Na odbornej úrovni sa jej venujú psychológovia, psychiatri, polícia a justícia. Interdisciplinárny prístup sa má zameriavať na vysokorizikové správanie stalkera, psychické a fyzické následky obeť a ich vzájomnú interakciu. Ukazuje sa, že situáciu komplikuje aj skutočnosť, že stalking sa vyznačuje veľkou heterogenitou, ktorá zahŕňa nielen rôzne psychopatologické stavy a motívacie stalkera, ale aj následky stalkingu u obeť, spôsob a trvanie ich vzájomnej interakcie.

Ak teda zväzíme všetky uvedené aspekty, je zrejme, že na zvládnutie stalkingu nemôže existovať univerzálna stratégia aplikovateľná vo všetkých prípadoch. Definované boli viaceré intervencie, ktorých cieľom je minimalizovať následky stalkingu a zamedziť jeho ďalšiemu pokračovaniu (Lošonský, 2014). Zo strany obeť je to v prvom rade jednoznačné a definitívne odmietnutie akéhokoľvek kontaktu a dôsledné ignorovanie stalkerových pokusov aj za cenu nutnosti zmeniť svoje návyky. Veľmi dôležité sa javia zverejnenie stalkingu a dokumentovanie všetkých prenasledovateľových aktivít, ako sú SMS správy, emaily, návštevy. Najväčší význam má však samotná liečba stalkera, ktorá vyplýva z charakteru ich psychickej poruchy. Jej súčasťou má byť zamedzenie kontaktu medzi stalkerom a obeťou. V prípadoch, keď správanie stalkera so zachovanými rozpoznávacími a ovládacími schopnosťami naplní skutkovú podstatu trestného činu nebezpečného vyhrožovania, má veľký význam aj samotný trest.

Literatúra

1. André I, Izáková L, et al. *Princípy súdnej psychiatrie*. Bratislava, Slovakia: Peter Prekop Press Production; 2014.
2. Čírtková L. *Moderná psychológia pro právniky*. 1. vyd. Praha, Czech Republic: Grada Publishing; 2008.
3. Fromm E. *Anatómie ľudskej deštruktivity*. Praha, Czech Republic: Aurora; 2007.
4. Holtzworth-Munroe A, Smutzler N, Jouriles EN, et al. Victims of domestic violence. In: Bellack AS, Hersen M. *Comprehensive Clinical Psychology*. Vol. 9. Oxford, UK: Pergamon; 1998: 325–339.
5. Kamphuis JH, Emmelkamp PMG. Stalking – a contemporary challenge for forensic and clinical psychiatry. *BJPsych*. 2000;176:206–209.
6. Lošonský M. *Stalking – forenznopsychologické hľadiská (diplomová práca)*. Bratislava, Slovakia: APZ; 2014.
7. Mullen PE, Pathé M, Purcell R, et al. Study of Stalkers. *Am J Psychiatry*. 1999;156(8):1244–1249.
8. Nový Trestný zákon so zákonom o priestupkoch do vrecka (Zákon č. 300/2005 Z. z.) [online]. Bratislava, Slovakia: Epos; 2005. Available from: <<http://www.zbierka.sk/sk/predpisy/300-2005-z-z-p-8708.pdf>>.
9. Pathé MT, Melroy JR. Commentary: Stalking by Patients – Psychiatrist's Tales of Anger, Lust and Ignorance. *J Am Acad Psychiatry Law*. 2013;41:200–205.
10. Purcell R, Pathé M, Mullen PE. When do repeated intrusions become stalking? *Editorial. J Forensic Psychiatry Psychol*. 2004;15:571–583.
11. Tjaden P, Thoennes N. Stalking in America: Findings from the National Violence. In: Melroy JR. *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*. San Diego, CA: Academic Press; 1997: 139–161.
12. *Trestný poriadok – Zákon č. 301/2005 Z. z., aktualizované úplné znenie – stav k 26. 1. 2014* [online]. Available from: <<http://www.vyvlasnenie.sk/predpisy/trestny-poriadok/>>.

MUDr. Ľubomíra Izáková, PhD.
Psychiatrická klinika LF UK a UNB
Mickiewiczova 13, 813 69 Bratislava
lubomira.izakova@gmail.com

